

УДК 159.923:005.934

М.І. Томчук¹, Я.М. Раєвська², Б.А. Максимчук³, І.А. Максимчук³, О.П. Грищенко⁴

Формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання

¹Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти», Україна²Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Київ, Україна³Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна⁴Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, Україна

Modern Pediatrics. Ukraine. (2025). 7(151): 93-101; doi 10.15574/SP.2025.7(151).93101

For citation: Tomchuk MI, Raievska YaM, Maksymchuk BA, Maksymchuk IA, Hryshchenko OP. (2025). Formation of social health of Ukrainian adolescents in the process of patriotic education. Modern Pediatrics. Ukraine. 7(151): 93-101. doi: 10.15574/SP.2025.7(151).93101.**Мета** – провести систематичний аналіз наукових джерел щодо формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання.

В умовах воєнного стану формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання потребує врахування компонентів соціальної активності та важливих елементів формування громадянської зрілості дітей підліткового віку, а також фізичного розвитку, рухової активності, здорового способу життя і громадянської компетентності. Цей процес потребує популяризації та підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери, педіатрів, фахівців інклюзивної галузі, які ведуть супровід дітей, постраждалих унаслідок воєнних дій. В умовах воєнних дій в українських підлітків часто виникає соціальна ізоляція, що призводить до втрати соціальних контактів і соціальної активності. Наслідки соціальної ізоляції в підлітковому віці – виникнення девіантної поведінки, нестабільність емоційного стану і погіршення соціального здоров'я в процесі патріотичного виховання. Для створення ефективних умов формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання слід забезпечити діалог фахівців, які беруть участь у цьому процесі. Соціальне здоров'я підлітків пов'язане із соціальною активністю. У процесі формування соціального здоров'я українських підлітків потрібно використовувати прийоми активних форм виховної роботи. Такими є інтерактивні методики, що формують позитивну мотивацію дітей підліткового віку, а також формують моделі правильної поведінки та форми організації превентивного виховання. Врахування громадянської компетентності як здатності українських підлітків із відповідальністю ставитися до обов'язків громадянина формує соціальне здоров'я цієї вікової категорії ефективніше.

Існує актуальна потреба збільшення кількості і якості популяризації патріотичного виховання як власної відповідальності за розвиток майбутнього України. Діти підліткового віку розвиваються відповідно до актуальних біосоціальних умов, де соціальні умови для формування соціального здоров'я мають значно більшу результативність.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Ключові слова: підлітки, патріотичне виховання, формування соціального здоров'я, умови воєнного стану.

Formation of social health of Ukrainian adolescents in the process of patriotic education

M.I. Tomchuk¹, Ya.M. Raievska², B.A. Maksymchuk³, I.A. Maksymchuk³, O.P. Hryshchenko⁴¹Higher Educational Establishment «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Ukraine²Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine³Izmail State University of Humanities, Ukraine⁴Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», Ukraine**Aim** – to conduct a systematic analysis of scientific sources on the formation of social health of Ukrainian adolescents in the process of patriotic education.

In conditions of martial law, the formation of social health of Ukrainian adolescents in the process of patriotic education requires taking into account the components of social activity and important elements of the formation of civic maturity of adolescents, as well as physical development, motor activity, a healthy lifestyle and civic competence. This process requires the popularization and improvement of the qualifications of social sphere specialists, pediatricians, and specialists in the inclusive sector who provide support to children affected by military actions. In conditions of military actions, Ukrainian adolescents often experience social isolation, which leads to the loss of social contacts and social activity. The result of social isolation in adolescence is the emergence of deviant behavior, instability of the emotional state and deterioration of social health in the process of patriotic education. To create effective conditions for the formation of social health of Ukrainian adolescents in the process of patriotic education, it is necessary to ensure a dialogue between specialists participating in this process. The social health of adolescents is associated with social activity. In the process of forming the social health of Ukrainian adolescents, it is necessary to use methods of active forms of educational work. These are interactive methods that form positive motivation of adolescents, as well as form models of correct behavior and forms of organizing preventive education. Taking into account civic competence as the ability of Ukrainian adolescents to responsibly treat their civic duties forms the social health of this age category more effectively.

There is an urgent need to increase the quantity and quality of popularization of patriotic education as one's own responsibility for the development of the future of Ukraine. Adolescent children develop according to current biosocial conditions, where social conditions for the formation of social health are much more effective.

The authors declare the absence of a conflict of interest.

Keywords: teenagers, patriotic education, formation of social health, martial law conditions.

Вступ

Рівень соціалізації особистості підлітків взаємопов'язаний із соціальним здоров'ям, яке інтерпретують як позитивне ставлення до прийнятих в українському суспільстві норм, правил, соціальних зв'язків з оточенням і структурними складовими соціальних інститутів, соціальним статусом (життєдіяльність у межах чинних законів тощо). Також існує зв'язок між соціальним здоров'ям і важливими аспектами розвитку українського суспільства (соціальною справедливістю, розвитком економічної, соціальної, політичної і духовної сфер) [17].

Для сучасного формування соціального здоров'я українських підлітків слід розглянути деякі аспекти патріотичного виховання дітей цієї вікової категорії, бо рушійною силою процесу виховання сучасних підлітків є взаємозв'язок між особистісними потребами дитини підліткового віку та її соціальними потребами і водночас рівнем вихованості, що має дитина в цей період.

М. Імерідзе та С. Люльчак у наукових розвідках обґрунтовують, що існує потреба виховання патріотизму підлітків в умовах сьогодення [8]. Вважаємо цю тезу важливою для дослідження соціального здоров'я підлітків.

Ю. Бойчук наголошує, що проблема збереження й зміцнення соціального здоров'я українських підлітків потребує ефективнішого дослідження через поширення здоров'яруйнівного стереотипу поведінки в підлітків і молоді [1].

Пріоритетними вважаються загальнолюдські та національні моральні цінності в змісті виховання взагалі. Саме тому соціальне здоров'я є складником, що визначає найефективнішу взаємодію підлітків із соціальним середовищем. Ця взаємодія в подальшому житті дає змогу підліткам успішно пройти процес соціалізації та обрати успішні соціальні ролі, тобто фундамент соціального здоров'я має закладатися в дитинстві.

Щодо проблеми патріотичного виховання згідно із законодавчою базою України, то цей виховний процес має бути спрямований на усвідомлення українськими підлітками на відповідальність за розвиток успішної України і турботу про благо народу країни [23].

Джерелами виховного впливу в процесі патріотичного виховання вважаються: сім'я, соціально-природне середовище, освітньо-виховні заклади, засоби масової комунікації.

С. Грищенко та співавтор наголошують, що сьогодні патріотичним вихованням є таке, що формує соціальне здоров'я підлітків, в основі якого є особливості конкретних дій відповідно до чинних сучасних правил і норм, а також рівнів вихованості (високого, середнього і низького) [6].

Національно-патріотичне виховання пов'язане з військово-патріотичним вихованням і громадянською освітою [23].

В. Демешкевич визначає патріотичне виховання молоді в контексті розвитку сучасного суспільства як орієнтоване на виховання соціальних якостей особистості підлітків (громадянськість, повага до закону, соціальна активність тощо), а також науковець вважає, що важливо навчити підлітків ставитися до власної особистості як до однієї з унікальних цінностей [3].

Процес патріотичного виховання орієнтований як на формування, так і на виховання соціальних якостей особистості підлітків, тісно пов'язаний із розладами соціальної тривоги цієї вікової групи. Розлади соціальної тривоги (соціальні фобії) не дають змоги дітям підліткового віку вільно спілкуватися між собою, їсти на людях, такі підлітки мають страх відстоювати власні межі, домовлятися і взагалі орієнтуватися в сучасному соціальному середовищі. Тривожні розлади є психічними розладами, що потребують лікування психіатрами разом з педіатрами, сімейними лікарями і психологами. Така потреба в лікуванні виникає через появу тунельного мислення (коли підліток не бачить інших варіантів, а заціклюється на невдачах і страхах у взаємодії з іншими людьми). Слід зауважити, що соціальне середовище в сучасний період значно ускладнюється. Це ускладнення виявляється в міжособистісних стосунках, в інформаційному пресингу, а також перевантажує щоденну рутину.

В умовах російсько-української війни формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання потребує врахування компонентів соціальної активності та важливих елементів формування громадянської зрілості дітей підліткового віку.

Основи патріотичного виховання особистості викладено в «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави». Наголос зроблено на потребі формування соціально активних і національно свідомої молоді з патріотичною ініціативністю [10].

Ю. Бойчук наголошує на потребі виконання соціальних функцій для повного соціального здоров'я українських підлітків. Автор пропонує декілька типів соціально здорових людей: особистість, яка цілком здорова (має ефективно виконувати соціальні функції); особистість, яка станом на цей час здорова (проте в поточному році перенесла респіраторне захворювання); особистість здорова (проте є осередки хронічної інфекції: карієс зубів, інфекція в мигдаликах та ін., що дають змогу виконувати соціальні обов'язки); особистість уважає себе за об'єктивними медичними даними здоровою (проте існує нерозпізнаний преморбідний стан, що не заважає виконувати соціальні функції); особистість здорова (проте інколи відчуває недомагання, пов'язані, наприклад, із перебуванням у стресовій ситуації тощо); особистість, яку умовно можна віднести до здорових підлітків на думку лікаря (проте підлітки цієї групи мають шкідливі звички: курять, зловживають алкоголем, не виконують гігієнічних вимог до режиму дня, раціонального харчування тощо) [1].

М. Імерідзе, С. Люльчак констатують, що пов'язаний із формуванням соціального здоров'я патріотизм водночас є чинником і засобом організації та самоорганізації суспільства. З формуванням соціального здоров'я, патріотизмом дослідники тісно пов'язують формування громадянської зрілості дітей підліткового віку [8].

Цим оглядом доведено, що в сучасній науковій площині підвищується увага як до формування соціального здоров'я, так і до патріотичного виховання. Цей факт лежить в основі сучасного процесу виховання українських підлітків в умовах воєнного стану в Україні. Для патріотичного виховання важлива актуалізація таких його напрямів: створення і розвиток оборонної свідомості підлітків, військова служба як популярний вид діяльності, розвиток військового прикладного спорту, залучення підлітків до регіональних і місцевих заходів військового патріотичного виховання з роз'ясненням соціального аспекту для формування соціального здоров'я підлітків.

Мета огляду – провести систематичний аналіз наукових джерел щодо формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання.

Формування соціального здоров'я українських підлітків, що відбувається в процесі патріотичного виховання, також впливає на психічне

здоров'я дітей підліткового віку (через умови воєнного стану).

Наслідки активних бойових дій із початком 2022 року для дітей і підлітків є набагато тяжчими, ніж для дорослих. Психологічний стан українських підлітків із початком активних бойових дій (2022) можна назвати нестабільним (відчуття стресу і психологічного тиску, тривожності, депресії тощо). Емоційний рівень характеризується виникненням роздратованості, суму, агресії, бажання незвично реагувати на незначні неочікувані події. Проте через наявні кризи і поведінкові реакції формується особистість підлітків.

З. Ковальчук, Л. Пілецька наголошують, що психологічні аспекти формування психологічної безпеки особистості в освітньому середовищі залежать від формату її психічного здоров'я. При цьому освітнє середовище має підтримувати соціальне, психічне і фізичне здоров'я підлітків, які є здобувачами освіти. Нині існує потреба в зміні освітнього середовища. Основним напрямом цієї зміни є ставлення до дитини підліткового віку – поваги, уваги до підлітків, виокремлення оптимального способу для їх більш успішного навчання [11].

З. Ковальчук, Л. Пілецька характеризують людину взагалі як істоту соціальну. Дослідники доводять, що соціальні умови є основою розвитку особистості. Існуюча сьогодні в умовах воєнного стану проблема з невдоволеністю соціальним життям погіршує душевний стан особистості українських підлітків [11].

С. Вовк, А. Бадер фіксують увагу наукового загалу на тому, що українські підлітки з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) не завжди швидко та успішно адаптуються до нових умов життєдіяльності. Дітям підліткового віку з ПТСР характерний депресивний і тривожний стани. Це відбувається через причини, що викликають ПТСР (поранення, окупація, вимушена еміграція, іноді втрата близьких та інші травматичні події). В українських підлітків, що є свідками бойових дій в умовах воєнного стану, значно знижена соціальна активність. Для них характерний високий рівень стресу, часто підлітки цієї категорії схвилювані щодо того, як опанувати власні емоції, а це, своєю чергою, негативно змінює соціальну поведінку та соціальне здоров'я [24].

М. Імерідзе, І. Бужина, характеризуючи процес формування громадянської зрілості підлітків старшого віку, доводять, що вона безпосередньо залежить від ознак, притаманних особистості.

Дослідники наголошують на важливості для цього процесу громадянських обов'язків, суспільної діяльності, патріотизму тощо. За їхнім твердженням, саме у процесі формування громадянської зрілості підлітків старшого віку підсилюється інтерес до патріотичних почуттів [7].

С. Грищенко та співавт. доводять, що патріотичне виховання в умовах воєнного стану є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави. Також вчені тісно пов'язують процес патріотичного виховання з формуванням соціального здоров'я [6].

М. Імерідзе, І. Бужина, обґрунтовуючи складові патріотизму, констатують, що однією з головних є громадянська компетентність. Це – здатність підлітків реалізовувати і захищати права та свободи людини й громадянина, брати активну участь у житті соціуму та водночас утверджувати верховенство права в Україні. Науковці доводять, що актуальною потребою є популяризація патріотизму (інформування щодо громадянських знань, визначення громадянських чеснот, норм та ін.). Також ними визначена потреба усвідомлення дітьми підліткового віку власної відповідальності за розвиток успішної України, українського народу [7]. Слід спиратися на цю тезу в подальших дослідженнях формування соціального здоров'я українських підлітків.

З вересня 2024 року в школах України значно удосконалене виховання патріотизму та військової підготовки. Діти підліткового віку в 10–11-х класах вивчають предмет «Захист України». Дівчата в процесі вивчення предмету опановують основи медичних знань. Дівчатам цей предмет викладає вчителька біології (для цього бажано мати медичну освіту). Також основу медичних знань може викладати шкільна медсестра. Проте хлопці (учні 10–11 класів) також мають право відвідувати уроки медицини, а дівчата – уроки військової справи. Тобто можна обирати те, що кому більше до вподоби. Тижневе навантаження на предмет становить 2 години [12].

Процес виховання патріотизму тісно пов'язаний із громадянською освітою. В основі змісту громадянської освіти в Україні лежать положення статей 21, 22, 23 і 24 Конституції України. Тобто всі люди є вільними і рівними у власній гідності та правах. Також Конституція України констатує, що як права, так і свободи кожної людини є невідчужуваними та непорушними [9].

Ю. Бойчук зазначає, що соціальне здоров'я підлітків пов'язане з розвитком психічних і фізіологічних функцій організму, а також із соціальною активністю. Для формування соціального здоров'я підлітків науковець пропонує використовувати прийоми активної форми роботи (інтерактивні методики, що формують позитивну мотивацію дітей підліткового віку, а також моделі правильної поведінки). Важливими і необхідними, на його думку, є форми організації превентивного виховання [1].

З формуванням соціального здоров'я в процесі виховання патріотизму тісно пов'язана стаття 65 Конституції України, що наголошує на обов'язках кожного громадянина України захищати Вітчизну, її незалежність і територіальну цілісність [9].

А. Кузьмін констатує, що з введенням предмета «Захист України» у закладах загальної середньої освіти патріотичне виховання стає більш актуальним і викликає все більшу зацікавленість підлітків, які навчаються в 10–11-х класах закладів освіти. Автор визначає актуальні частини військових дисциплін для старшокласників: вогнева підготовка, мінна справа, сучасні методи ведення війни, сучасна тактика за стандартами НАТО, тактична медична підготовка, безпілотні літальні апарати (БПЛА), системи радіоелектронної боротьби (РЕБ), вивчення принципів роботи дронів і системи РЕБ тощо. Проте програма предмета «Захист України» не передбачає вивчення таких дисциплін. Але діти старшого підліткового віку сьогодні живуть в умовах воєнного стану, тому це дуже актуально для них [12].

З 2019 року в Україні запроваджено Стратегію національно-патріотичного виховання. Цей документ обґрунтовує впровадження виховних заходів у закладах освіти, спрямованих на формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі виховання патріотизму [15].

Сьогодні існує проблема внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Тимчасове внутрішнє переміщення дітей підліткового віку (до більш безпечних регіонів) додає труднощів під час адаптації до нових умов життєдіяльності (а іноді й в освітніх закладах). Підліткам складно пристосуватися до соціальної, культурної, економічної складової нового середовища. Нині існує проблема пристосування підлітків (особливо старшого віку) до нестачі матеріальних ресурсів. Процес пристосування українських підлітків до

нового середовища в умовах війни взагалі є складним.

Формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання доволі часто залежить від стану їхньої психіки (адекватності психічного відображення, здатності концентрувати увагу, утримувати інформацію в пам'яті, адекватного сприйняття себе, мисленнєвої критичності, вміння застосовувати інтелект).

З. Ковальчук, Л. Пілецька наголошують, що для формування як соціального здоров'я, так і психологічної безпеки особистості українських підлітків в освітньому середовищі слід спиратися на самовладання (як емоційну стійкість дитини), саморегулювання негативних емоцій (заздрості, жадібності, гніву, страху тощо), природний і вільний вияв почуттів та емоцій тощо. Науковці вважають важливими особистісні якості підлітків: наявність оптимізму, відсутності метушливості, наявності зосередженості, врівноваженості, моральних якостей (чесності та совісності, адекватного рівня домагань, почуття боргу та ін.). Такі особистісні якості українських підлітків ефективніше формують соціальне здоров'я в процесі патріотичного виховання та водночас посилюють соціальну активність дітей підліткового віку [11].

В особистісному плані кожний український підліток здатний до формування соціального здоров'я під час педагогічної взаємодії поміж учасниками освітнього процесу. Саме освітній процес є найефективнішим для патріотичного виховання дітей підліткового віку [11].

В умовах воєнного стану є надзвичайно актуальним формування соціального здоров'я українських підлітків. Для процесу формування соціального здоров'я дітей підліткового віку слід активніше запобігати соціальним кризам цієї вікової категорії. Соціальні кризи українських дітей підліткового віку зачіпають як внутрішні особистісні сторони, так і взаємини із зовнішнім світом. У підлітковому віці потрібно формувати розвиткову спрямованість особистості дитини. Для цього слід використовувати інтегруючу властивість освітнього середовища як найбільш важливого середовища для підлітків.

О. Ворохаєв, вивчаючи соціальне здоров'я українських підлітків, доводить, що це – складова процесу збереження здоров'я. Науковець констатує, що соціальне здоров'я є рівновагою між можливостями людини до адаптації і тим новим середовищем, що підлітки мають у реальності [22].

Л. Осауленко, досліджуючи розлади особистості, доводить, що це – комплексні психічні проблеми, здатні впливати на спосіб мислення, сприйняття себе та оточення в процесі функціонування в соціумі. У зв'язку з формуванням соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання слід звертати увагу на розлади настрою підлітків (депресії, біполярні розлади). Депресивні стани викликають у підлітків постійне почуття пригніченості, втрату інтересів до різних видів діяльності та отримання енергії (як приклад, погіршення або втрату сну та апетиту). Щодо біполярного розладу, то це – різкі коливання настрою (від ейфорії до депресивного стану). Дослідниця доводить, що розлади особистості іноді включають деякі види розладів (антисоціальний, нав'язливо-компульсивний, гострий стресовий). Усі три види цих розладів значною мірою впливають на формування соціального здоров'я українських підлітків. Антисоціальний розлад в основі має безтурботне та безвідповідальне ставлення до правил і норм соціуму, як приклад, недотримання прав інших людей (дорослих і дітей підліткового віку). Щодо нав'язливо-компульсивного розладу, то він має прояви нездоланної потреби виконання ритуалів і ритуальних дій, що часто перешкоджають життєдіяльності. У дітей підліткового віку найбільш загрозливим як для формування соціального здоров'я, так і для психічного здоров'я є гострий стресовий розлад. Такий розлад є наслідком гострої стресової ситуації. Прояви в підлітків: виснаженість, тривога, почуття безпорадності щодня [14].

Н. Тимошенко характеризує соціальне здоров'я як складову соціального благополуччя особистості підлітків. Науковець зазначає, що соціальне здоров'я підлітків має в основі взаємодопомогу, взаємоповагу, взаєморозуміння, взаємоприйняття [19].

А. Лобанова, Л. Черноус, І. Шимко обґрунтовують, що в умовах воєнного стану соціальне здоров'я українських дітей підліткового віку є низького рівня. Наявність соціальних травм у цей період лежить в основі процесу, що руйнує соціальні зв'язки. А це, своєю чергою, унеможливає для підлітків довіру дорослому оточенню [13].

Сьогодні соціальне здоров'я українських підлітків та його формування в процесі патріотичного виховання тією чи іншою мірою залежить від реалізації їхніх переконань, установок і процесу

адаптації до нового середовища в умовах воєнного стану.

С. Дудіцька, Ю. Мосейчук зазначають, що сьогодні поліпшення соціального здоров'я українських підлітків в умовах воєнного стану залежить від підтримки і соціально-психологічної адаптації дітей підліткового віку. Головне спрямування цього процесу – це ефективне подолання стресових станів і соціальних травм. Фахівці соціальної сфери (педіатри, соціальні працівники, педагоги) мають опанувати процес супроводу підлітків, які переживають соціальні травми і стресові стани, а також уміти визначати такі стани [4]. Щодо інструментів підвищення рівня соціального здоров'я (за С. Дудіцькою, Ю. Мосейчук), то це – організація спільноти підтримки на основі кожної територіальної громади [4].

С. Вовк, А. Бадер зазначають, що сьогодні не існує єдиного обґрунтування терміну «соціальне здоров'я». С. Вовк, А. Бадер визначають соціальне здоров'я як стан людини, що має характерну взаємодію з навколишнім середовищем саме зараз [24]. Підлітковий вік за рахунок високого енергетичного потенціалу дітей дає змогу значно підвищувати рівень соціального здоров'я. Середній рівень соціального здоров'я українських підлітків залежить від позитивного сприйняття себе, а також і оточення. Щодо низького рівня соціального здоров'я (за С. Вовк, А. Бадер) в умовах воєнних дій для українських підлітків учені доводять, що це відображення їхньої нездатності соціалізуватися [24].

Цей огляд доводить, що формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання не є станом стабільності взагалі. Підлітковий вік – це періодичне пристосування (адаптація) до змін. Рівень сформованого соціального здоров'я підлітків може погіршуватися, якщо дитина не відчувається продуктивною в різних видах її діяльності. Процес патріотичного виховання – це водночас готовність підлітків до саморозвитку і пристосування до змін у навколишньому середовищі.

К. Юнг у наукових розвідках констатує, що емоційна залученість, орієнтація в прийнятті рішень на людські взаємини, етичні моменти є важливими складовими формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання. Відповідно до наукових розвідок К. Юнга, переживання дітей підліткового віку мають насичені емоційні прояви,

що нині потребують більш уважного ставлення вчених [20].

О. Чумаков наголошує, що формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання потребує розгляду впливу соціальної справедливості та розвитку суспільства на цей процес. Саме комфортність почуттів українських підлітків у середовищі, що їх оточує, а також поліпшення їхнього психічного й особистісного розвитку значно впливають на підвищення або зниження рівня соціального здоров'я [2].

Підсумовуючи цю тезу, слід констатувати, що для формування соціального здоров'я в процесі патріотичного виховання потрібно спиратися на інтереси підлітків, спрямовані на навколишнє середовище, важливо спрямовувати діяльність дітей на позитивну результативність, важливою є також емпатія. Щодо процесу патріотичного виховання, то для підлітків необхідно відповідально ставитися до інших і позитивно сприймати соціальну дійсність у процесі адаптації до оточуючого середовища.

С. Ситняківська, І. Літяга вважають, що процес формування соціального здоров'я українських підлітків в умовах воєнного стану мають і негативні фактори впливу (це – негативні стосунки між однолітками, їхні можливості не завжди відповідають домаганням, фінансовий стан родин підлітків погіршився з початком активних військових дій тощо). Також важливим негативним фактором вчені констатують, що українські підлітки не планують власне майбутнє [18].

С. Ситняківська, І. Літяга обґрунтовують тезу щодо основних показників соціального здоров'я українських підлітків як уміння бути задоволеними власною життєдіяльністю. Вони вважають, що слід створити умови, які позитивно мають впливати на їхнє соціальне здоров'я щодня [18].

Соціальна активність, безконфліктність з однолітками українських підлітків лежать в основі реалізації прав дітей підліткового віку. С. Грищенко констатує, що формування соціального здоров'я в підлітковому віці в процесі патріотичного виховання також залежить від фізичного розвитку, рухової активності дітей і здорового способу життя в різних напрямках життєдіяльності (наприклад, у раціональному харчуванні) [5].

Щодо закладів позашкільної освіти, то процес формування і поліпшення соціального здоров'я дітей та підлітків в умовах воєнного стану потре-

бує від педагогічних колективів і фахівців соціальної сфери отримання нових знань щодо соціального здоров'я.

За твердженням Н. Пророк, українські підлітки доволі швидко в умовах воєнного стану опановують нові соціальні ролі. Проте вони не здатні успішно адаптуватися до нових умов, що негативно впливає на рівень соціального здоров'я [16].

Важливою є теза, що соціальне здоров'я українських підлітків залежить не тільки від процесу патріотичного виховання, але й від соціального благополуччя (за Н. Тимошенко) [19].

А. Вавілова, С. Кіба доводять, що більшості підлітків притаманна підвищена тривожність сьогодні. Це відбувається через можливість евакуації або втрату комунікації з друзями, оточенням однолітків, однокласників в умовах воєнного стану. Українські підлітки в цей час мають побоювання через необхідність переїзду на більш безпечні території, що вони не зможуть нормально адаптуватися до нового середовища в закладах освіти [21].

Психологи, лікарі, соціальні працівники, педагоги обов'язково мають пам'ятати, що низький рівень соціального здоров'я дітей підліткового віку в умовах воєнного стану пов'язаний із соціальними травмами (через втрату близьких, переїзд, соціальну ізоляцію тощо). Найпоширеніша з цих травм – втрата близьких.

Формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання відбувається ефективніше, якщо навчити підлітків відрізняти дезінформацію від інформаційної пропаганди. Інформаційний тиск здійснюється шляхом поширення різних відомостей через соціальні мережі в інтернеті. Наслідком інформаційного тиску може стати агресивна налаштованість підлітків. Також необхідно для фахівців соціальної сфери пам'ятати про соціальну ізоляцію підлітків. Соціальна ізоляція призводить до втрати соціальних контактів і соціальної активності. Як наслідок – девіантна поведінка, нестабільність емоційного стану та погіршення соціального здоров'я в процесі патріотичного виховання.

Підсумовуючи, слід констатувати, що формування соціального здоров'я українських підлітків безпосередньо залежить від їхньої громадянської зрілості в процесі патріотичного виховання. Патріотизм і національна свідомість потребують актуалізації в процесі ефективного соціального здоров'я в умовах воєнного стану.

Формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання в Україні в умовах воєнного стану потребують популяризації як здорового способу життя, так і соціального здоров'я й патріотичного виховання. Необхідно підвищувати кваліфікацію фахівців соціальної сфери, лікарів, фахівців інклюзивної галузі, які здійснюють супровід дітей, постраждалих унаслідок воєнних дій. Активне інформування щодо соціального здоров'я та процесу патріотичного виховання українських підлітків також потребують значного доопрацювання. Волонтери разом із підлітками організовують заходи з патріотичного виховання, влаштовують різні соціальні активності для різних груп українських підлітків. Більш уважно фахівці соціальної сфери пропонують волонтерам надавати допомогу дітям підліткового віку зі складними життєвими обставинами. Потрібна також соціальна і психологічна робота із соціальними травмами українських підлітків.

О. Єфремова та співавт. звертають увагу на потребу збереження соціального здоров'я українських підлітків і наголошують, що умови воєнного стану, складні життєві обставини в підлітковому віці значно ускладнюють виконання соціальних ролей і формування позитивних моделей поведінки дітей [25].

О. Єфремова та співавт. вказують на потребу проведення терапевтичних заходів для зменшення тривожності й депресивних станів українських підлітків в умовах активних бойових дій [25].

Формування різних аспектів соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання потребує більшої уваги до вивчення їхнього ментального здоров'я.

Висновки

Формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання в Україні в умовах воєнного стану потребує популяризації й підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери, педіатрів, фахівців інклюзивної галузі, які здійснюють супровід дітей, постраждалих унаслідок воєнних дій. У зв'язку з умовами воєнного стану може виникати соціальна ізоляція, що призводить до втрати соціальних контактів і соціальної активності. Як наслідок, у підлітків виникає девіантна поведінка. Їм притаманна нестабільність емоційного стану і погіршення соціального здоров'я в процесі патріотичного ви-

ховання. Для створення ефективних умов формування соціального здоров'я українських підлітків у процесі патріотичного виховання слід забезпечити діалог фахівців, які беруть участь у цьому процесі.

Соціальне здоров'я підлітків пов'язане з розвитком психічних і фізіологічних функцій організму та із соціальною активністю. Для формування соціального здоров'я українських підлітків слід використовувати прийоми активних форм роботи. Такими є інтерактивні методики, що формують позитивну мотивацію дітей підліткового віку, а також формують моделі правильної поведінки та форми організації превентивного виховання. Врахування громадянської компетентності як здатності українських підлітків з відповідальністю ставитися до обов'язків громадянина в процесі отримання громадянських знань, умінь, чеснот, норм, установок, цінностей і якостей, притаманних громадянинові, демократичному

соціуму, формує соціальне здоров'я цієї вікової категорії ефективніше. Існує актуальна потреба збільшення кількості та якості популяризації патріотичного виховання як власної відповідальності за розвиток майбутнього України. Діти підліткового віку розвиваються відповідно до актуальних біосоціальних умов. Проте соціальні умови як для формування особистості, так і для формування соціального здоров'я українських підлітків мають значно більшу результативність. Процес формування соціального здоров'я в підлітковому віці в процесі патріотичного виховання залежить від фізичного розвитку, рухової активності та здорового способу життя.

Перспективи подальших наукових розвідок спрямовані на значне розширення патріотичного виховання волонтерами як напрямку підвищення соціального здоров'я українських підлітків.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

REFERENCES/ЛІТЕРАТУРА

- Boichuk YuD et al. (2017). Zahalna teoriia zdorovia ta zdoroviazberzhennia. Kolektyvna monohrafiia. Za zah. red. prof. YuD. Boichuka. Kharkiv: Vyd. Rozhko SH: 488. [Бойчука ЮД та інш. (2017). Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження. Колективна монографія. За заг. ред. проф. ЮД. Бойчука. Харків: Вид. Рожко СГ: 488]. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_zdor_ta_korr_os/Zagalna_teorija_zdorovia_i_zdorviazberegenjia.pdf.
- Chumakov O. (2022). Zdorovia yak ob'iekt naukovoho doslidzhennia. Habitus. 44: 47-52. [Чумаков О. (2022). Здоров'я як об'єкт наукового дослідження. Габітус. 44: 47-52].
- Demeshkevych VA. (2021). Osoblyvosti patriotichnoho vykhovannia molodi v konteksti rozvytku suchasnoho suspilstva. [Демешкевич ВА. (2021). Особливості патріотичного виховання молоді в контексті розвитку сучасного суспільства]. URL: www.managment.kr.sch.in.ua/naukovo-praktachna_internet-K.
- Duditska S, Mosechuk Yu. (2025). Pidtrymka ta sotsialno-psykholohichna adaptatsiia ditei ta pidlitkiv v umovakh viiny. Akademichni Vizii. 43: 1-9. [Дудіцька С, Мосечук Ю. (2025). Підтримка та соціально-психологічна адаптація дітей та підлітків в умовах війни. Академічні Візії. 43: 1-9].
- Hryshchenko SV. (2024). Medical and social aspects of rational nutrition to support the health of Ukrainian teenagers. Modern Pediatrics. Ukraine. 2(138): 125-132. [Грищенко СВ. (2024). Медичні та соціальні аспекти раціонального харчування для підтримки здоров'я українських підлітків. Сучасна педіатрія. Україна. 2(138): 125-132. DOI: 10.15574/SP.2024.138.125.Scopus]. URL: <https://med-expert.com.ua/journals/wp-content/uploads/2024/06/18.pdf>.
- Hryshchenko SV, Ilishova OM, Efimov DV, Makogonchuk NV. (2022). The problem of national-patriotic education. Innovative pedagogy. 44: 1: 119-123. [Грищенко СВ, Ілішова ОМ, Єфімов ДВ, Макогончук НВ. (2022). Проблема національно-патріотичного виховання. Інноваційна педагогіка. 44: 1: 119-123].
- Imeridze M, Buzhyna I. (2025). Sutnist hromadianskoi zrilosti v protsesi hromadiansko-patriotichnoho vykhovannia zdobuvachiv vyshchoi osvity: kolektyvna monohrafiia. Redaktsiina kolehiia: SV. Hryshchenko, OO. Lilik, IV. Buzhyna, NN. Zavydivska, Ol. Zavydivska. Chernihiv: Desna Polihraf. 3: 9: 194-219. [Імерідзе М, Бужина І. (2025). Сутність громадянської зрілості в процесі громадянсько-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти України. Теорія і методика професійної освіти: колективна монографія. Редакційна колегія: СВ. Грищенко, ОО. Лілік, ІВ. Бужина, НН. Завидівська, ОІ. Завидівська. Чернігів: Десна Поліграф. 3: 9: 194-219].
- Imeridze MB, Liulchak Slu. (2022) Formuvannia hromadianskoi zrilosti v protsesi natsionalno-patriotichnoho vykhovannia zdobuvachiv vyshchoi osvity. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni TH. Shevchenka. Seriia «Pedagogichni nauky». 17(173): 31-37. [Імерідзе МБ, Люльчак СЮ. (2022) Формування громадянської зрілості в процесі національно-патріотичного виховання здобувачів вищої освіти. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені ТГ. Шевченка. Серія «Педагогічні науки». 17(173): 31-37].
- Konstitutsiia Ukrainy. (1996). [Конституція України, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- Kontseptsiiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavy, (2000). Pedagogichna hazeta. 6 (72): cherven. 6. [Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави. (2000). Педагогічна газета. 6 (72): червень. 6].
- Kovalchuk Z, Piletska L. (2022). Psykholohichni aspekty formuvannia psykholohichnoi bezpeky osobystosti v osvitnomu seredovyschi u formati yii psykhnichnoho zdorovia. Psykholohiia osobystosti: naukovyi teoretyko-metodolohichni i prykladnyi psykholohichni zhurnal. 12: 1: 49-56. [Ковальчук З, Пілецька Л. (2022). Психологічні аспекти формування психологічної безпеки особистості в освітньому середовищі у форматі її психічного здоров'я. Психологія особистості: науковий теоретико-методологічний і прикладний психологічний журнал. 12: 1: 49-56]. DOI: 10.15330/ps.12.1.49-56].
- Kuzmin AU shkolakh zminyly pidkhid do vuvchennia «Zakhystu Ukrainy». Interviu z viiskkerivnykom pro novovvedennia i problemy. 27.08.2024. [Кузьмін А. У школах змінили підхід до вивчення «Захисту України». Інтерв'ю з військкерівни-

- ком про нововведення і проблеми. 27.08.2024]. URL: <https://war.obozrevatel.com/ukr/zahist-ukraini-osyagatimut-azi-vijskovoї-spravi-v-shkolah-hloptsi-ta-divchata-spilno.htm>.
13. Lobanova A, Chernous L, Shymko I. (2025). Sotsialni travmy ditei ta pidlitkiv v umovakh viiny: kharakter, vydy, naslidky i shliakhy yikh podolannya. *Habitus*. 75: 55-61. [Лобанова А, Черноус Л, Шимко І. (2025). Соціальні травми дітей та підлітків в умовах війни: характер, види, наслідки і шляхи їх подолання. *Габітус*. 75: 55-61].
 14. Osaulenko LL. (2025). Rozlady osobystosti. [Осауленко ЛЛ. (2025). Розлади особистості]. URL: <https://mentalzon.com/uk/therapist/13073/%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%B0%D1%83%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%BB%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B4%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0>.
 15. Prezydent Ukrainy. (2019). Stratehiia natsionalno-patriotychno vykhovannia. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 travnia 2019 roku No. 286/2019. [Президент України. (2019). Стратегія національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025>.
 16. Prorok N. (2023). Psykholohichna dopomoha ditiam v umovakh voiennoho stanu: dovidnyk vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv i vchyteliv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. *Zhurnal suchasnoi psykholohii*. 2: 53-63. [Пророк Н. (2023). Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану: довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів. *Журнал сучасної психології*. 2: 53-63].
 17. Shapovalova IV. (2020). Sotsialne zdorovia yak skladova zdorovoho sposobu zhyttia. *Lektsiia 2. Zaporizkyi derzhavnyi medychnyi universytet*: 43. [Шаповалова ІВ. (2020). Соціальне здоров'я як складова здорового способу життя. *Лекція 2. Запорізький державний медичний університет*: 43]. URL: https://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12840/1/Chernenko_%D0%BB%D0%B5%D0%BA2.pdf.
 18. Sytniakivska S, Litiaha I. (2022). Formuvannia sotsialnoho zdorovia uchniv v umovakh viiny. *Pedagogical sciences*. 1: 352-353. [Ситняківська С, Літяга І. (2022). Формування соціального здоров'я учнів в умовах війни. *Pedagogical sciences*. 1: 352-353].
 19. Tymoshenko N. (2024). Sotsialne zdorovia yak skladova sotsialnoho blahopoluchchia. *Nauka i tekhnika sohodni*. 3: 694-704. [Тимошенко Н. (2024). Соціальне здоров'я як складова соціального благополуччя. *Наука і техніка сьогодні*. 3: 694-704].
 20. Ung KG. (1921). *Psychologische Typen*. Zurich: 714. pdf. URL: https://archive.org/details/Psychologische_Typen.
 21. Vavilova A, Kiba S. (2022). Zakhysna orhanizatsiia osobystosti pry perezhivanni depersonalizatsii ta derealizatsii. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia «Psykhoholohiia»*. 3: 113-118. [Вавилова А, Кіба С. (2022). Захисна організація особистості при переживанні деперсоналізації та дереалізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 3: 113-118].
 22. Vorokhaiev O. (2020). Sotsialne zdorovia osobystosti yak problema zdoroviazberezhennia. *Visnyk NUCk*. 6: 18-22. [Ворохаєв О. (2020). Соціальне здоров'я особистості як проблема здоров'язбереження. *Вісник НУЧК*. 6: 18-22].
 23. VR Ukrainy. (2022). Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukraïnskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti. *Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2022. No. 2834-IX. Dokument 2834-IX, chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 01.01.2025, pidstava -3788-IX*. [ВР України. (2022). Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022. № 2834-IX. Документ 2834-IX, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2025, підстава – 3788-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>.
 24. Vovk S, Bader A. (2024). Bahatofaktorny vplyv viiny na ukraïnske suspilstvo ta hromadian Ukrainy: systemnyi analiz politychnykh, sotsialnykh, psykholohichnykh i ekonomichnykh skladovykh. *Naukovyi zhurnal «Politykus»*. 4: 30-37. [Вовк С, Бадер А. (2024). Багатофакторний вплив війни на українське суспільство та громадян України: системний аналіз політичних, соціальних, психологічних і економічних складових. *Науковий журнал «Політикус»*. 4: 30-37].
 25. Yefremova OP, Maksymchuk BA, Maksymchuk IA, Makohonchuk NV, Lysyuk SR. (2025). Preservation of the social health of adolescents under martial law. *Ukrainian Journal of Perinatology and Pediatrics*. 2(102): 124-132. [Єфремова ОП, Максимчук БА, Максимчук ІА, Макогончук НВ, Лисюк СР. (2025). Збереження соціального здоров'я підлітків в умовах воєнного стану. *Український журнал Перинатологія і Педіатрія*. 2(102): 124-132]. doi:15574/PP.2025.2(102).124132.

Відомості про авторів:

Томчук Михайло Іванович – д.психол.н., проф., проф. кафедри психології КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти». Адреса: м. Вінниця, вул. Грушевського, 13. <https://orcid.org/0000-0002-4508-1495>.

Раєвська Яна Миколаївна – д.психол.н., проф., директор ННІ психології та соціальних наук Міжрегіональної академії управління персоналом. Адреса: м. Київ, вул. Фрометіська, 2. <https://orcid.org/0000-0003-3802-2304>.

Максимчук Борис Анатолійович – д.пед.н., проф., проф. кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини ІДГУ. Адреса: м. Ізмаїл, вул. Ріпина, 12. <https://orcid.org/0000-0002-4168-1223>.

Максимчук Ірина Анатоліївна – к.пед.н., доц., доц. кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини ІДГУ. Адреса: м. Ізмаїл, вул. Ріпина, 12. <https://orcid.org/0000-0002-4361-3507>.

Грищенко Олександра Петрівна – к.юрид.н., ст. викладач кафедри права, філософії та політології НУЧК ім. Т.Г. Шевченка. Адреса: м. Чернівці, вул. Гетьмана Полуботка, 53. <https://orcid.org/0000-0002-3725-8094>.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2025 р., прийнята до друку 09.11.2025 р.